

ӘОЖ 371.382(512.122):796.5
FTAXP 03.20
DOI 10.56525/UADB4426

**ТҮБІ БІР ТҮРКІЛЕР ӘЛЕМІ:
ТАРИХЫ ЖӘНЕ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ**

АРАШОВА Н.К.
Ш. Есенов атындағы Каспий
технологиялар және инжиниринг университеті
Ақтау қ., Қазақстан
E-mail: nabat.arashova@yu.edu.kz

Аңдатпа. Мақалада түбі бір түркі әлеміндегі елдердің қалыптасу тарихы, Евразия материгі бойынша таралу аймақтары, тәуелсіздігі жарияланған түркі мемлекеттері мен кең көлемде шоғырланған диаспоралары қарастырылған. Еуразия материгінде түркілердің, біздің заманымызға дейін 3000-4000 жыл бұрын жүріп өткен өте ұзақ тарихы бар. Мұны біз, кеңістік пен уақыт аясында қарастырғанымыз жөн. Өткен ғасырдың 1980-90 жылдар тоғысында, Шығыс Еуропаның елдеріндегі түбегейлі саяси-қоғамдық және әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге байланысты социалистік жүйе типологиясы өзінің көп бөлігін жоғалтты. Ал 1991 жылдың соңында Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы (КСРО), өзінің ыдырауы нәтижесінде бірыңғай геосаяси кеңістік және халықаралық құқық субъектісі мәніндегі өмір сүруін тоқтатты. Осылайша оның құрамындағы одақтас республикалардың тәуелсіз мемлекеттерге айналуы, Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі қалыптасқан әлемдік геосаяси жүйені құрылымдық жағынан қайта жаңғыртты. Ал КСРО ыдырағанға дейін, яғни XX ғасырдың 90-жылына дейінгі түркі халықтарының ішінде өз алдына дербес ел болған тек Түркия Республикасы болатын. Сонымен қатар елдердің географиялық жағдайы, құрамына кіретін елдер мен автономиялы аудандары туралы ақпараттар беріледі және түркі мемлекеттерінің арасындағы ынтымақтастық, қарым-қатынас мәселелері қарастырылады.

Түйінді сөздер: Миграция; диаспора; КСРО; БҰҰ; геосаясат; ассимиляция; типология, қауымдастық, автономия, климат, туризм, репортация.

Кіріспе

Еуразия материгінде түркілердің, біздің заманымызға дейін 3000-4000 жыл бұрын жүріп өткен өте ұзақ тарихы бар. Мұны біз, кеңістік пен уақыт аясында қарастырғанымыз жөн. Өткен ғасырдың 1980-90 жылдар тоғысында, Шығыс Еуропаның елдеріндегі түбегейлі саяси-қоғамдық және әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге байланысты социалистік жүйе типологиясы өзінің көп бөлігін жоғалтты. Ал 1991 жылдың соңында Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы (КСРО), өзінің ыдырауы нәтижесінде бірыңғай геосаяси кеңістік және халықаралық құқық субъектісі мәніндегі өмір сүруін тоқтатты. Осылайша оның құрамындағы одақтас республикалардың тәуелсіз мемлекеттерге айналуы, Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі қалыптасқан әлемдік геосаяси жүйені құрылымдық жағынан қайта жаңғыртты.

Материалдар мен зерттеу әдістері

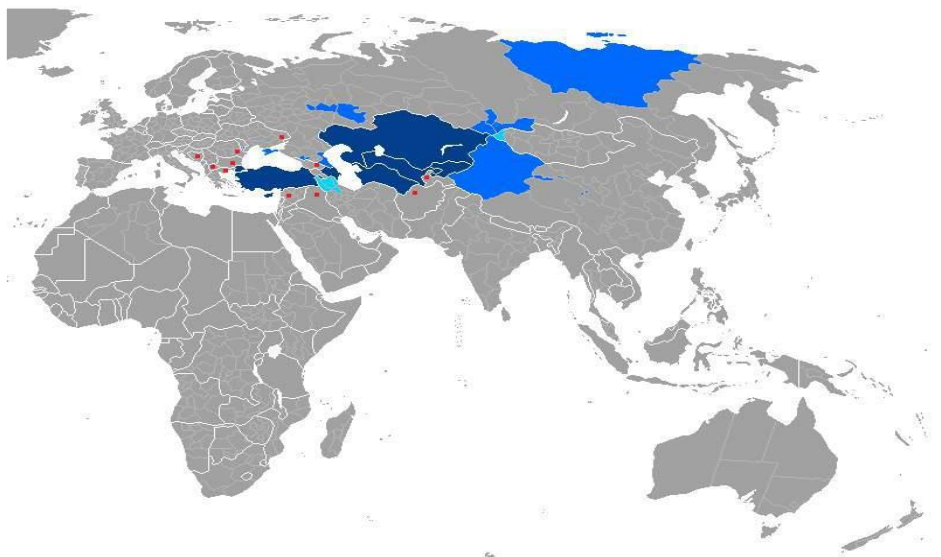
Мақала Ұ.Ә.Есназарова мен А.Т.Темірбековтің Түркітілдес елдер географиясы еңбектеріне, түркітілдес мемлекеттер қарым-қатынасына және мерзімді басылым беттерінде жарияланған әртүрлі мазмұндағы мақалаларға арқа сүйеді. Зерттеліп отырған мәселені терең әрі жан-жақты қарастыру мақсатында әртүрлі экономикалық, саяси-мәдени келіссөздер және түрлі тақырыптарда бас қосқан саммит материалдары мен арнайы бағдарламалар қосалқы түрде пайдаланылды. Авторлардың өзіндік тұжырымдары мен қорытындыларына баға беруде объективтілік, әлеуметтік қағидаларды пайдаланды.

Ғылыми зерттеуде салыстырмалы-тарихи, сипаттамалық-хронологиялық, өзектілік тәрізді әдістері қолданылды.

Зерттеу нәтижелері

Еуразия материгінде түркілердің, біздің заманымызға дейін 3000-4000 жыл бұрын жүріп өткен өте ұзақ тарихы бар. Мұны біз, кеңістік пен уақыт аясында қарастырғанымыз жөн. Өткен ғасырдың 1980-90 жылдар тоғысында, Шығыс Еуропаның елдеріндегі түбегейлі саяси-қоғамдық және әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге байланысты социалистік жүйе типологиясы өзінің көп бөлігін жоғалтты. Ал 1991 жылдың соңында Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы (КСРО), өзінің ыдырауы нәтижесінде бірыңғай геосаяси кеңістік және халықаралық құқық субъектісі мәніндегі өмір сүруін тоқтатты. Осылайша оның құрамындағы одақтас республикалардың тәуелсіз мемлекеттерге айналуы, Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі қалыптасқан әлемдік геосаяси жүйені құрылымдық жағынан қайта жаңғыртты.

Ал төменде берілген «Еуразия материгіндегі түркітілдес халықтардың таралуы» картасынан (сурет-1), оның тұрғындарының қоныстанып орналасқан негізгі ареалдарын және қызыл нөқаттар арқылы белгіленген олардың ауқымды көпсанды диаспораларының мекендеген елдерін көресіздер.

Сурет 1 - Еуразия материгіндегі түркітілдес халықтардың таралуы

Еуразия материгіндегі түркітілдес халықтардың таралуы нәтижесінде, Еуразияның саяси картасы үлкен өзгеріске ұшырап, оның ішінде түркітілдес мемлекеттер бұл материктің жаңа геосаяси құрылымында өзіндік маңызды сипатқа ие болды. Ал КСРО ыдырағанға дейін, яғни XX ғасырдың 90-жылына дейінгі түркі халықтарының ішінде өз алдына дербес ел болған тек Түркия Республикасы болатын. Осы жерде тәуелсіздігі танылмаған ел – Солтүстік Кипр Түрік Республикасы (СКТР)* жайына тоқталсақ, ол 1974 жылы Грекияның арандатуымен Кипрде ұйымдастырылған әскери төңкерістің салдарынан қос қауымдастық – түріктер мен гректердің арасындағы дау-дамайдан соң аралдың және ел астанасының екіге бөлінуінің нәтижесінде дүниеге келді (сурет-2).

Сурет 2 - Кипр аралының әкімшілік бөлінісі

Солтүстік Кипр Түрік Республикасы (СКТР)* Түркітілдес елдер ішінде Түркия Республикасы мен СКТР-дан* кейін, Кеңестер Одағының ыдырауына байланысты бұрын оның құрамында болған – Қазақстан, Өзбекстан, Әзірбайжан, Қырғызстан және Түрікменстан республикалары өз тәуелсіздігіне қол жеткізген соң, олар – 1992 жылдың 2-ші наурызында Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше болып қабылданды. Осылайша Кеңестер Одағының ыдырауы, әлемнің саяси картасына жаңадан тәуелсіз 5 жас егемен мемлекетті әкелді. Олар – Еуразия материгінің орталық бөлігінде орналасқан, төмендегі 1-ші кестедегі аталмыш түркітілдес мемлекеттер.

Кесте 1 - Дүниежүзінің түркітілдес мемлекеттері

№	Елдің атауы	Жер аумағы, шаршы км	Халқы, адам	Астанасы	Тәуелсіздік алған жылы
1	Әзірбайжан	86 600 км ²	10 073 200	Баку	30 тамыз 1991ж.
2	Қазақстан	2724 900км ²	18 852 802	Нұр-Сұлтан	16 желтоқсан 1991
3	Қырғызстан	198 500 км ²	6 523 529	Бішкек	31 тамыз 1991 ж.
4	Өзбекстан	447 400 км ²	34 036 800	Ташкент	31 тамыз 1991 ж.
5	Түркия	783 562 км ²	83 154 997	Анкара	29 қазан 1923 ж.
6	Түрікменстан	491 200 км ²	5 942 502	Ашхабат	27 қазан 1991 ж.
7	Солтүстік Кипр*	3 355 км ²	294 906	Лefкоша*	20 шілде 1974 ж.

Енді түркітілдес елдердің географиялық орналауына келсек, Түркия мен СКТР* (тәуелсіздігі танылмаған ел) және Гагаузия, сол сияқты Қырым Республикасы* (халықаралық деңгейде танылмаған құрылым, ал оны Ресей Федерациясы өз құрамына 2014 жылдың 18-науырызында қосып алған, ол осы екі арасындағы даулы аумақ болып табылады) – Қара, Жерорта және Азов теңізі алабында орналасқан. Ал өз егемендігін кейіннен алған түркітілдес республикалар негізгі мұхиттардан алыста, материктің түкпірінде, қоңыржай климат белдеуінің оңтүстік бөлігінде, Батыс Сібір жазығынан

оңтүстікте Каспий теңізі мен шығысында Алтай, Жетісу Алатауы, Тянь-Шань мен Памир-Алай тау жүйелері аралығында жатыр [1]. Ал Әзірбайжан мен оның Нахичевань автономиясы – Үлкен, Кіші Кавказ таулары мен Армян таулы қыраты аумағында орналасқан. Ресей Федерациясы (РФ) құрамындағы автономия құқындағы түркітілдес елдердің көбісі Еділ (Волга) бойы мен Кавказ аймағында орналасқан, ал кейбірі тіптен Азия құрылығының солтүстік (бұрынғы Долган-Таймыр автономиялық округы) және солтүстік-шығыс (Якутия) бөлігінде жатыр. Олар туралы қысқаша мәліметтер келесі 2-ші кестеде көрсетілген.

Кесте 2 - ТМД елдеріндегі автономия құқындағы түркітілдес елдер

№	Елдің атауы	Жер аумағы	Халқы	Астанасы	Автономия құқында кіретін елдері
1	Татарстан	67 847 км ²	3 855 037	Қазан	Ресей Федерациясы
2	Хакасия	61 569 км ²	535 796	Абакан	Ресей Федерациясы
3	Тува (Тыва)	168 604 км ²	313 777	Қызыл	Ресей Федерациясы
4	Башқұртстан	142 947 км ²	4 064 245	Уфа	Ресей Федерациясы
5	Қарашай-Черкес	14 277 км ²	471 847	Черкесск	Ресей Федерациясы
6	Саха (Якутия)	3 083 523 км ²	956 896	Якутск	Ресей Федерациясы
7	Таулы Алтай	92 903 км ²	213 703	Горно-Алтайск	Ресей Федерациясы
8	Кабарда-Балқар	12 470 км ²	862 050	Нальчик	Ресей Федерациясы
9	Чувашия	18 343 км ²	1 236 247	Чебоксары	Ресей Федерациясы
10	Қырым*	26 081 км ²	1 903 707	Симферополь	Ресей Федерациясы*
11	Нахичевань	5 503 км ²	439 800	Нахичевань	Әзірбайжан Респ
12	Қарақалпақстан	166 600 км ²	1 910 000	Нүкіс	Өзбекстан Респ
13	Гагаузия	1 848 км ²	134 535	Комрат	Молдова Респ
14	Таймыр Долган-Ненец ауданы	879 929 км ²	38 372	Дудинка	РФ (айрықша статусы бар құрылым)

Жоғарыда келтірілген «ТМД елдеріндегі автономия құқындағы түркітілдес елдерден» бөлек (3-кесте), Қытай Халық Республикасының (ҚХР) құрамында Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы (орталығы – Үрімші қаласы, жер аумағы – 879 929 км², халқы – 24 870 мың адам, 2018 жылғы есеп бойынша) бар.

Кесте 3 - ҚХР-дың Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданның ұлттық құрамы, 2020 ж

Халықтар	Жалпы саны	Жалпы пайыз
ұйғырлар	11.303.300	46.42%
қытайлар	8.611.000	38.99%
қазақтар	1.591.200	7.02%
дүнген халқы	1.015.800	4.54%
қырғыздар	202.200	0.88%
моңғол, ойрат және қалмақтар, доңсяндар, даурлар	180.600	0.83%
тәжіктер және памирліктер	50.100	0.21%

Тарихта түркі халықтары солтүстікте – Солтүстік Мұзды мұхит, оңтүстікте – Тибет таулары, шығыста – Тынық мұхит, батыста – Балқан тауларына дейінгі үлкен аймақта өмір сүргені белгілі. Түркия ғалымдарының есептеуінше, қазіргі таңда түркітілдес халықтардың жалпы саны 250 млн адамға жуық. Түркітілдес халықтар дүние жүзінің барлық бөлігінде

еңбек етіп, өмір сүруде. Біріккен Ұлттар Ұйымының есептеуі бойынша, әлем бойынша түркі тілдері – бесінші орында болуымен қатар және үлкен аумақты алып жатқан кең таралған тілдердің қатарына жатады. Түркітілдес елдерде халықтың табиғи өсімі, басқа көршілес мемлекеттерге қарағанда біршама жоғары болып келеді.

«Түркі» сөзі қытайша «тюрк», «тюкю», яғни «күшті», «мықты» деген мағына білдіреді. Түркі тектес халықтардың рухани мәдениеті өзге халықтарға қарағанда біртектес әрі бай, әрі мазмұнды болып келеді [2].

Түркі халықтарының бірлігін бұзып, ынтымағын ыдырату бағытында кезінде патшалық Ресей жоспарлы түрде жұмыс істеген. Ресей империясы көптеген түркітілдес елдерді жаулап алып, оларды зорлықпен бағындырған. Түркітілдес елдердің жазу алфавитін араб әліпбиінен латыншаға, латыннан кириллицаға өзгертілуінің салдарынан бұрынғы арабша және латынша жазылған тарихи, әдеби, өнер және т.б. туындылар қазіргі ұрпаққа арнайы білімі болмаса түсініксіз болып қалуда. XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында патшалық Ресейде жаңаша дүниетаным көзқарасын қалыптастырған «түрік-мұсылман ұстазы» аталған қырым татары – И.Гаспринский еді. Ол әйгілі «Түркістан ғұламасы» атты кітап жазып, онда түркі халықтарынан шыққан ғалымдар, дәрігер-емшілер, тарихшылар, астрономдар мен басқа да аса білгір адамдар мен танымал тұлғалар туралы мәліметтер берген [3].

Түркітілдес халықтардың басым көпшілігі ислам дінін ұстанады, чуваштар мен гагауздар – христиан дінінде, қарайымдар мен қырымшақтар – иудаизм дінінде, сары ұйғырлар – буддизм дінінде. Тұрғын халықтың тілдік негізі бір бола тұрып әр түрлі дінге сенуі, яғни діни нанымы әр түрлі болуы себепті тарихи тамыры бір халықтарды өзара жауластырып, бір-бірімен алауыз қылғанда оларды басқарудың оңай екендігі тарих тылсымында талай рет дәлелдеген әрі баршамызға белгілі құбылмалы оқиғалар.

Түркі тілінің әр түрлі болып қалыптасуына, әрі ірі тарихи кезеңдер де үлкен әсер еткен. Мысалы, алғашқы «Түрік қағанаты» құрылғанда – қарлұқ тобындағы тілдер, «Алтын Орда» заманында – қыпшақ тілдері, ал «Осман империясы» шарықтаған уақытта – селжұк тілдері гүлденіп өркендеген. Жалпы түркі тілдерін топтастыру мәселесінде ғалымдардың арасында әр түрлі көзқарас бар. Мысалға, Н.А.Баскаков қазіргі түркі тілдерін батыс ғұн бұтағы және шығыс ғұн бұтағы деп бөледі де, әрбір бұтақты бірнеше топқа жіктеген. Өзін Қожа Ахмет Йасауидің шәкірті деп есептейтін Намык Кемал Зейбек «Түрік болу» атты кітабында түрік диалектісін үш топқа біріктіруге болатынын айтады. Олар – оғыз, қарлұқ және қыпшақ топтары. Ал, қазақ ғалымы Мақаш Тәгімовтың есептеуінше, барлық түркі тілдері – 5 топқа, 40 тіл мен 100 диалектіге бөлінеді [4].

Алтай тіл семьясына кіретін түркі тілдері тобына Еуразия материгін қоныстанған келесі: түрік, гагауз, қазақ, татар, ұйғыр, ноғай, құмық, шор, долған, т.б. ұлттар мен ұлыстар жатады. Осы түркітілдес халықтар – Кіші Азия мен Шығыс Еуропадан, Қырым мен Кавказдан, Еділ бойы мен Оралдан, Сібір мен Батыс Қытайға дейінгі кең аумақта тұратын 200 млн. астам адамның ана тілі, 250 млн. жуық адамның екінші тілі боп табылатын, көбі бір-біріне өте жақын туыстас 40-тан аса жеке тілден тұратын дербес тіл тобы. Түркі халықтарының ішінде саны жағынан миллионнан асатын халықтар мыналар: түріктер, әзірбайжандар, өзбектер, қазақтар, қырғыздар, татарлар, башқұрттар, ұйғырлар, түрікмендер, чуваштар. Сол сияқты Иран және онымен көршілес елдерде тұратын қашқайлар мен басқа да түркітілдес ұлттар сандық өлшемде ірі халықтар болып есептеледі. Саны жағынан ең азы – чұлым татарлары, қырымшақ пен қарайымдар және тобалар (тофалар) болып табылады.

Түркітілдес мемлекеттерден Өзбекстан, Қырғызстан, Түрікменстан, Әзірбайжан, СКТР* – Азияда, ал Қазақстан мен Түркия Республикалары дүниенің екі бөлігінде – Азия мен Еуропада орналасқан. Бұл мемлекеттер солтүстігінде – Ресеймен, шығысында – Қытаймен, оңтүстігінде – Тәжікстанмен, Ауғанстанмен, Иранмен және Сириямен шектеседі. Ал мемлекеттік шекаралар өз кезегінде шығысында – Алтай, аса биік Тянь-Шань, Копетдаг тауларының жоталарын басып өтеді [5]. Ал Орталық Азияда орналасқан

түркітілдес мемлекеттер Каспий теңізі арқылы – Өзiрбайжанмен, Едiл өзенi мен Орал таулары арқылы Ресеймен байланысады.

Орта Азиядағы (Өзбекстан, Қырғызстан, Түрiкменстан) түркітілдес елдердiң табиғаты мен шаруашылығында ортақ жағдайлар көп. Кеңестер Одағы құрамында болған кезде бұл республикалар мен Тәжікстан бiрiгiп «Орта Азия экономикалық ауданын» құрайтын, ал бiздiң республикамыз болса дербес «Қазақстан экономикалық ауданы» болып саналатын. Жалпы түркітілдес елдердiң экономикасы – агроөнеркәсiп кешендерiн, мұнай-газ, отын-энергетика, химия, түсті және қара металлургия, т.б. шаруашылық салаларын қамтиды [6]. Ал Түркия мен Қазақстанда ауыр өнеркәсiп бiршама дамыған. Сонымен қатар Түркия, СКТР* және Өзбекстанда халықаралық туризм саласы жақсы дамыған, ал қалған республикалар да (Қазақстан, Өзiрбайжан, Қырғызстан) туризмдi жеделдете дамыту мәселесiн қолға алуда [7].

Осы жерде Қазақстан мен бұрынғы Орта Азия республикалары төңiрегiнде қалыптасқан жаңа геосаяси жағдайға қатысты, олардың бiртұтас географиялық – «Орталық Азия» геоаймағы деп бiрiктiрiлу мазмұнын айқындау аса маңызды. Бұл республикалардың барлығының жалпы тұрғын халқының ортақ шығу тегi мен тарихында, дiнi мен тiлiнде, салт-санасы мен әдет-ғұрпында, мәдениетi мен шаруашылығында жақындықтар мен ұқсастықтар өте көп. Бұлардың жалпы жер көлемi 4 млн км² болса, халқы 70 млн адамға жуық. Бiр ескеретiн жайт, БҰҰ болжауы бойынша, 2035 жылдары осы аймақ халқының саны 100 млн адамға дейiн жетуi мүмкiн. Олардың барлығының дерлiк өте тез өсiп келе жатқан түркітілдес халықтарға жатуы (тек тәжіктер ғана иран тiл тобына жатады) осының себебi болса керек.

Қысқаша шолу сипатында бiз, «Түркі мәдениетiн және өнерiн дамыту» – ТҮРКСОЙ (TÜRKSOY) атты халықаралық ұйымына тоқтала кетпекпiз (4-кесте). Ол 1993 жылдың 12-шi шiлдесiнде Алматы қаласында, келiсiмге құрылтайшы елдердiң өкiлдерi қол қоюы нәтижесiнде құрылған. Түркия Республикасы осы ұйымның арқаушы елi болып тағайындалды. Бұл ұйымның ресми қызмет тiлi – түрiк және ағылшын мен орыс тiлдерi болып саналады, оның Бас кеңсесi – Анкара (Түркия) қаласында орналасқан.

Кесте 4 - ТҮРКСОЙ халықаралық ұйымына мүше және бақылаушы елдер

Мүшелері	Тілі
Өзiрбайжан	Өзiрбайжан тiлi
Қазақстан	Қазақ тiлi
Қырғызстан	Қырғыз тiлi
Өзбекстан	Өзбек тiлi
Түркия	Түрiк тiлi
Түрiкменстан	Түрiкмен тiлi
Қараушы елдер	Тiлi
Башқұртстан	Башқұрт тiлi
Татарстан	Татар тiлi
Ғағауызстан	Ғағауыз тiлi
Солтүстік Кипр	Кипрлiк түрiк тiлi
Хакасия	Хақас тiлi

Аталмыш ұйымның құрамында басында 14 ел болған, оның iшiнде – егемендi елдер, федеральды субъектiлер мен автономды аймақтар да бар. Бұл халықаралық ұйымға мүшелер болып сол кезде, оған құрылтайшы мемлекеттер: Өзiрбайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Түркия, Түрiкменстан және кейiннен қосылған елдер – Ресей Федерациясының құрамындағы: Алтай Республикасы, Башқұртстан, Саха (Якутия),

Татарстан, Тыва (Тува), Хакасия Республикалары және Гагаузия Автономиялық Республикасы (Молдова) мен тәуелсіздігі танылмаған – Солтүстік Кипр Түрік Республикасы* кірген болатын. 2015 жылдың соңында Ресей мәдениет министрі Владимир Мединский, РФ қарасты республикалардың басшыларына «Халықаралық түркі мәдениеті» туралы телеграмма жолдауына байланысты, РФ құрамындағы келесі түркітілдес – Тыва, Алтай және Якутия республикалары сол уақыттан бастап аталмыш ұйым тарапынан атқарылып жатқан іс-шаралар мен оның басқадай да жұмыстарына қатыспауда [8].

Қорытынды

Қазақта төртеу түгел болса төбедегі келеді, алтау ала болса ауыздағы кетеді деген нақыл бар. Осы түбірі бір төртеудің түгел болуы, алтауының алауыздыққа бармауы ежелгі түрік қағанатын құрған Ер Бумыннан бастап Естеми қаған, Тоныкөк, Күлтегіндердің аңсап өткені белгілі. 2009 жылы қазан айында Азербайжанның Нахчиван қаласында қазақ президентінің бастамасымен құрылған бұл ұйым Түркі тарихындағы тұңғыш ұйым. Мақсаты ағайын арасындағы алыс-берісті жандандырып, мәдени-гуманитарлық байланыстарды бәсеңдетпеу, қарға тамырлы елдердің қарым-қатынасын дұрыс жолға қою.

Мақаламды қорытындылау барысында айтарымыз, Алтайдан Анадолыға, Байкалдан Балқанға дейін созылған ұлан ғайыр жерімізді көздің қарашығындай сақтап, кейінгі ұрпаққа мұра ретінде қалдыру, күш біріктіре ынтымақтасып жұмыс жасалса көптеген ірі жетістіктерге жетеді деген сеніміміз мол.

ӘДЕБИЕТТЕР

- [1]. Есназарова Ұ.Ә., Темірбеков А.Т. Түркітілдес елдер географиясы: Оқу құралы. – Алматы, 2011. 18–24 бб.
- [2]. Азия кеңесі: идеядан – игілікті шараға // Егемен Қазақстан. – 2016. – 24 қазан.
- [3]. Карин Е. Орталық Азияның геосаяси тағдыры // Түркістан. – 2015. №1. –11 қаңтар.
- [4]. Успанова М.К. Қазіргі кезеңдегі Қазақстан және Орта Азия мемлекеттерінің қатынастары. 1991-2016 жж. – Алматы, 2004. 184–188 бб.
- [5]. Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ 25 жылдығы, “GYLYM JANE BILIM - 2021” атты XYI Халықаралық ғылыми конференция жинағы 12 сәуір
- [6]. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=lMYJ6th4lhQ> /
- [7]. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wiki-zero.net/index.php>.
- [8]. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=oVs92Kuk7Qc> /

REFERENCES

- [1]. Yesnazarova UA, Temirbekov AT Geography of Turkic-speaking countries: Textbook. - Almaty, 2011. pp. 18–24. [in Kazakh]
- [2]. Council of Asia: from idea to charity // Egemen Kazakhstan. - 2016. - October 24. [in Kazakh]
- [3] Karin E. Geopolitical destiny of Central Asia // Turkestan. - 2015. №1. - January 11. [in Kazakh]
- [4]. Uspanova MK Relations between Kazakhstan and Central Asia at the present stage. 1991-2016 - Almaty, 2004. pp. 184–188. [in Kazakh]
- [5]. 25th anniversary of LN Gumilyov ENU, Proceedings of the XYI International Scientific Conference "GYLYM JANE BILIM - 2021" April 12 [in Kazakh]
- [6]. [E'lektronnyj resurs] – Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=lMYJ6th4lhQ>
- [7]. [E'lektronnyj resurs]. Retrieved from: <http://www.wiki-zero.net/index.php>.
- [8]. [E'lektronnyj resurs].– Retrieved from : <https://www.youtube.com/watch?v=oVs92Kuk7Qc>

Арашова Набат Кожабилмесовна

*Каспийский университет технологии и инжиниринга им. Ш. Есенова,
г. Актау, Казахстан*

МИР ТЮРКОВ: ИСТОРИЯ И СОТРУДНИЧЕСТВО

Аннотация. В статье рассматривается история образования стран тюркского мира, области распространения на Евразийском континенте, тюркских государств, провозгласивших независимость, и большое количество диаспор. Тюрки на евразийском континенте имеют очень длинную историю 3000-4000 лет до н.э. Мы должны рассматривать это с точки зрения пространства и времени. На рубеже 1980-х и 1990-х годов в связи с радикальными политическими, социальными и социально-экономическими изменениями в Восточной Европе типология социалистического строя во многом утратила свой характер. В конце 1991 года Союз Советских Социалистических Республик (СССР) перестал существовать как единое геополитическое пространство и субъект международного права в результате своего распада. Таким образом, превращение союзных ей республик в независимые государства структурно реанимировало сложившуюся после Второй мировой войны мировую геополитическую систему. До распада СССР, то есть до 90-х годов XX века, среди тюркских народов независимым государством была только Турецкая Республика. В нем также представлена информация о географическом расположении стран, стран-членов и автономных областей, а также вопросы сотрудничества между тюркскими государствами.

Ключевые слова: миграция; диаспора; СССР; ООН; геополитика; ассимиляция; типология, сообщество, автономия, климат, туризм, репортация.

Arashova Nabat Kozhabilmesovna

Sh.Yessenov Caspian state university of technology and engineering, Aktau, Kazakhstan

THE BOTTOM OF THE TURKIC WORLD: HISTORY AND COOPERATION

Abstract. The article discusses the history of the formation of the countries of the Turkic world, the area of distribution on the Eurasian continent, the Turkic states that declared independence, and a large number of diasporas. The Turks on the Eurasian continent have a very long history of 3000-4000 BC. We must consider this in terms of space and time. At the turn of the 1980s and 1990s, due to radical political, social and socio-economic changes in Eastern Europe, the typology of the socialist system largely lost its character. At the end of 1991, the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) ceased to exist as a single geopolitical space and subject of international law as a result of its collapse. Thus, the transformation of its allied republics into independent states structurally reanimated the world geopolitical system that developed after the Second World War. Before the collapse of the USSR, that is, until the 90s of the twentieth century, among the Turkic peoples, only the Republic of Turkey was an independent state. It also provides information on the geographical location of countries, member countries and autonomous regions, as well as issues of cooperation between the Turkic states.

Keywords: migration; diaspora; THE USSR; UN; geopolitics; assimilation; typology, community, autonomy, climate, tourism, reporting.